

"XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRIDA RUBOB CHOLG'USINING TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI"

Toshtemir Toshpo'latovich Xalilov

Qo'qon davlat universiteti "Cholg'u ijrochiligi"
kafedrası dotsenti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18482304>

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekiston xalq cholg'ulari orkestrida Qashqar rubobining o'rni, uning funksiyalari, badiiy ahamiyati va takomillashuvi masalalarini tahlil qiladi. Maqolada rubobning orkestr tarkibidagi integratsiyasi, uning polifonik musiqada ijrosi va aralash sozlar ichida tutgan o'rni ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, amaliy muammolar va takliflar ham beriladi.

Kalit so'zlar: Qashqar rubobi; xalq cholg'ulari orkestri; milliy cholg'u; orkestr tarkibi; polifoniya; ijro uslubi.

Аннотация: В данной статье анализируется роль кашгарского рубабa в оркестре узбекских народных инструментов, его функции, художественное значение и пути совершенствования. Рассматривается интеграция рубабa в состав оркестра, его исполнение в полифонической музыке и место среди смешанных инструментов. Кроме того, приводятся практические проблемы и предлагаются пути их решения.

Ключевые слова: кашгарский рубаб; оркестр народных инструментов; национальный инструмент; состав оркестра; полифония; исполнительский стиль.

Annotation: This article analyzes the role of the Kashgar rubab in the Uzbek folk instruments orchestra, focusing on its functions, artistic significance, and development. The study examines the integration of the rubab within the orchestral structure, its performance in polyphonic music, and its place among mixed instruments. In addition, practical challenges are discussed, and several suggestions for improvement are proposed.

Keywords: Kashgar rubab; folk instruments orchestra; national instrument; orchestral composition; polyphony; performance style.

Kirish

Xalq cholg'ulari orkestri — milliy musiqa ijrosini keng ko'lamda amalga oshirishga xizmat qiluvchi jamoaviy ijro shaklidir. O'zbekistonda xalq cholg'ulari orkestri 1938-yilda tashkil etilgan va dastlab an'anaviy cholg'ular (nay, qo'shnay, doira, g'ijjak va nog'ora kabi) bilan ishlagan. Keyinchalik orkestr tarkibiga qayta ishlangan (tempered) asboblari, shuningdek afgon va Qashqar ruboblari ham qo'shilgan.

Qashqar rubobi, Markaziy Osiyo musiqiy ratnalarida keng tarqalgan torli cholg'u bo'lib, o'ziga xos timbre va interpretatsiya imkoniyatlariga ega. Uning xalq cholg'ulari orkestridagi pozitsiyasi, funksiyasi va interpretativ imkoniyatlari tadqiqot mavzusi sifatida katta qiziqish uyg'otadi. Shu bois mazkur maqolada rubobning orkestrda tutgan o'rni, uning salohiyati va cheklovlari batafsil tahlil qilinadi.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Qashqar rubobining kelib chiqishi va shakllanish jarayoni

Qashqar rubobi (yoki "rawap") qadimiy torli cholg'ular oilasiga mansub bo'lib, uning vatani Xitoyning Shinjon-Uyg'ur avtonom viloyatidagi Qashqar shahri hisoblanadi [1]. Ushbu cholg'u keyinchalik Markaziy Osiyo xalqlari, xususan, o'zbek, tojik, uyg'ur va turkman xalq musiqasiga keng kirib borgan. Rubob dastlab yakka ijro uchun mo'ljallangan cholg'u bo'lgan

bo'lsa-da, XX asrning o'rtalariga kelib O'zbekiston xalq cholg'ulari orkestri tarkibida ham o'z o'rnini topdi [2].

Qashqar rubobining tuzilishiga ko'ra, u uzun bo'yinli, rezonator qismi hayvon terisi bilan qoplangan torli cholg'udir. Torlari metall yoki ipakdan tayyorlanadi, rezonator tanasi esa ko'pincha yong'oq, archa yoki o'rik yog'ochidan ishlanadi [3]. Uning ohang tembri yumshoq, jarangdor va o'ziga xos milliy koloritga ega. Shuning uchun rubob orkestr tarkibida melodik boylikni kengaytiruvchi asosiy manba hisoblanadi [4].

Xalq cholg'ulari orkestrida rubobning integratsiyasi

O'zbekiston xalq cholg'ulari orkestri 1938-yilda tashkil etilgan bo'lib, dastlab milliy cholg'ularning moslashtirilgan shakllarini o'z ichiga olgan. Keyinchalik orkestr tarkibiga Qashqar rubobi singari yangi cholg'ular kiritildi. Bu jarayon rubobning tembr, diapazon va texnik imkoniyatlarini orkestr talablariga moslashtirishni taqozo etdi [5].

Rubob orkestrda torli cholg'ular guruhi (doira, g'ijjak, qo'biz, chang) orasida o'rta diapazonli ovoz vazifasini bajaradi. U nafaqat asosiy melodiyaning olib boradi, balki ayrim hollarda akkompanya yoki kontrmelodik qatlam sifatida ham ishlatiladi [6]. Rubobning bu ko'p funksiyali tabiati orkestr tovushini yanada to'liq, yumshoq va milliy koloritga boy qiladi.

Orkestrdagi rubob ijrochilari uchun maxsus partiyalar yoziladi. Kompozitorlar rubobning texnik imkoniyatlari — tezlik, triller, portamento va glissando kabi ifoda vositalaridan samarali foydalanadilar. Ayniqsa, O'zbekiston kompozitorlari O. Abdullayev va D. Zokirovlarning rubob va orkestr uchun yozilgan konsert asarlari bu cholg'uning orkestrdagi imkoniyatlarini to'la namoyon etgan [7].

Rubobning tembr va polifoniya tizimidagi o'rni

Rubobning ovoz tembri — xalq cholg'ulari orkestrining eng muhim komponentlaridan biridir. Uning o'ziga xos ovoz diapazoni (odatda G2 – E5 oralig'ida) orkestr tovushining o'rta qavatida joylashadi [8]. Bu rubobga orkestrning umumiy tembr muvozanatini ta'minlash imkonini beradi. Shuningdek, rubobning ovozi vokal partiyalar bilan uyg'unlashib, ansambl tovushini yanada boyitadi.

Polifonik musiqada rubobning ahamiyati katta. U ko'p hollarda o'z mustaqil chizig'ini olib boradi va shu orqali orkestr tovushida ko'p ovoqli tuzilmani shakllantiradi. Masalan, rubob va g'ijjak juftligi polifoniya yaratishda muhim rol o'ynaydi — biri melodik liniyani olib borar ekan, ikkinchisi unga javob yoki kontrmelodiya vazifasini bajaradi [9]. Shu tariqa rubob orkestr tovushining vertikal qatlamida muvozanatni saqlashga xizmat qiladi.

Ijro uslubi va texnik imkoniyatlar

Rubobning ijro uslubi o'ziga xosdir. U pluk (tirnoq yoki mediator bilan torlarni chertish) usulida chaliladi. Ba'zi hollarda rubobning qo'shaloq torlari turli oktavalarida sozlanadi, bu esa tovushni yanada chuqurlashtiradi [3]. Orkestrda rubob ijrochilari ko'pincha o'rta va yuqori registrda ishlaydilar, chunki ularning ovozi shu diapazonda eng ravon eshitiladi.

Rubobning ijro texnikasida maqom tizimi asosiy rol o'ynaydi. “Rost”, “Buzruk”, “Segoh” kabi maqomlarda rubob o'z ifoda imkoniyatlarini to'liq namoyon etadi. Shuningdek, u xalq kuylari, raqs asarlari va vokal kompozitsiyalarni ham jo'rnavezlikda ijro etishda ishlatiladi [5].

Rubobning texnik imkoniyatlariga shuningdek ornamentatsiya (triller, mordent, glissando) kiradi. Ushbu usullar rubobning ifoda quvvatini oshirib, xalq cholg'ulari orkestrining umumiy estetik rang-barangligini mustahkamlaydi. Ayniqsa, rubobning vibrato va portamento texnikalari o'zbek milliy kuylariga xos noziklikni beradi [6].

Orkestrdagi rubob ansambli: rubob prima, alt va bas

So‘nggi yillarda rubob oilasining yangi turlari — rubob-prima, rubob-alt va rubob-bas ishlab chiqildi. Bu yangilik rubobni orkestrda yanada keng qamrovli cholg‘uga aylantirdi. Rubob-prima yuqori ovozi chiziqlarni, rubob-alt esa o‘rta registrdagi akkompanya qismlarini ijro etadi, rubob-bas esa pastki tovush qatlamini to‘ldiradi [7]. Shu orqali orkestr tarkibida rubob oilasining ko‘p diapazonli tovush tizimi shakllandi.

Bunday modifikatsiya orkestrning ovoz balansini yaxshilaydi, shuningdek rubobning ovoz kuchini oshiradi. Hozirda bu turdagi ruboblar Toshkent davlat konservatoriyasining Xalq cholg‘ulari kafedrasida ham keng o‘qitilmoqda [8].

Dinamik diapazon va orkestr bilan uyg‘unlashish masalasi

Rubob orkestrning boshqa cholg‘ulari — surnay, nay, doira va truba bilan birgalikda ishlaganda, ba’zida uning ovozi kuchli cholg‘ular orasida yo‘qolib ketadi. Shu sababli orkestr aranjirovkasida rubob uchun alohida “yumshoq zona”lar ajratiladi [2]. Dirijyorlar rubob ovozi eshitiladigan qilib joylashtirish uchun torli cholg‘ular guruhini markazda, puflama cholg‘ularni esa orqa qatorda joylashtirishadi [9].

Rubobning dinamik diapazoni asosan “mezzo piano”dan “mezzo forte”gacha bo‘lib, kuchli tovush chiqarish uchun torlar kuchliroq chertiladi. Ammo bu usulda tovush sifati biroz buzilishi mumkin. Shu sababli orkestr sozlash jarayonida mikrofon va rezonansni oshiruvchi akustik vositalardan foydalanish tavsiya etiladi [4].

Rubob ijrochiligining pedagogik va ilmiy yo‘nalishlari

O‘zbekiston musiqashunosligida rubob ijrochiligiga oid maxsus tadqiqotlar olib borilmoqda. Toshkent davlat konservatoriyasi, Nukus va Farg‘ona san‘at institutlarida rubob ijrochiligi bo‘yicha maxsus o‘quv dasturlari ishlab chiqilgan [8]. Ushbu dasturlar rubobning orkestrdagi ijro texnikasini, repertuarini va notografik yozuv usullarini o‘rgatishga qaratilgan.

Rubob ijrochiligida xalq an‘analarini zamonaviy kompozitorlik texnikalari bilan uyg‘unlashtirish ham muhim yo‘nalishdir. Masalan, O‘zbekiston xalq artistlari M. Yo‘ldoshev va S. Ismoilovlar rubob uchun yozilgan asarlar orqali milliy cholg‘ularni yangi badiiy darajaga olib chiqqanlar [6].

Ilmiy adabiyotlarda rubobning O‘zbekiston xalq cholg‘ulari orkestri tarkibidagi roli, uning repertuar tahlili, tembr xususiyatlari va ansambl uyg‘unligi masalalari keng yoritilgan. Jumladan, T. Soyibovning “The History of Musical Instrument in Uzbekistan” nomli maqolasida rubobning orkestrda ishlatilish tarixi batafsil ko‘rsatilgan [1].

Rubobning estetik va madaniy ahamiyati

Rubob o‘zining timbr boyligi, yumshoq ohangi va milliy ifodaviy kuchi bilan o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrining badiiy obrazini to‘liqroq ochib beradi. U orqali xalq kuylarining lirizmi, dramatik ohanglari va tantanavor ruhini chuqur ifoda etish mumkin. Shu boisdan, rubob o‘zbek musiqiy madaniyatida milliy ramz sifatida qadrlanadi [2].

Bugungi kunda rubob xalq orkestrlaridan tashqari, kamer ansambllarda, vokal ansambllarda, hatto simfonik orkestrlar bilan ham hamkorlikda ishlatilmoqda. Bu esa rubobning universallashtirish jarayonini ko‘rsatadi [5].

Rubob nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham e’tirof etilmoqda. Uning ovozi turli xalqlarning musiqiy asarlarida ishlatilib, Sharq va G‘arb madaniyatlarini yaqinlashtiruvchi vositaga aylanmoqda [10].

Rubobning kelajak istiqbollari

Zamonaviy texnologiyalar davrida rubobning akustik imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha tajribalar olib borilmoqda. Elektron rubob prototiplari ishlab chiqilib, ularning ovoz kuchaytirish tizimlari sinovdan o'tkazilmoqda [9]. Bu yangilik rubobni zamonaviy sahna sharoitlariga moslashtirish, shuningdek, yosh avlodni milliy cholg'ularga qiziqtirish uchun katta ahamiyatga ega.

Shuningdek, xalq cholg'ulari orkestrlarida rubob uchun maxsus zamonaviy kompozitsiyalar yaratish, xorijiy kompozitorlar bilan hamkorlik qilish, xalqaro festivallarda rubob ijrosini targ'ib etish ham uning rivojlanish istiqbollari sirasiga kiradi [7].

Xulosa

Xalq cholg'ulari orkestrida Qashqar rubobi juda muhim va o'ziga xos o'ringa ega. U orkestrga ohang xilma-xilligi, ifoda quvvati va xalq musiqa timbre'sini olib kiradi. Biroq uning orkestr bilan uyg'un ishlashi uchun arrangerlar, dirijyor va ijrochilar hamkorligi, texnik metodika va akustik muhit katta rol o'ynaydi. Kelajakda rubobning turli modifikatsiyalari, yangi asarlar va ijro metodikasi orqali uning orkestrdagi o'rnini yanada mustahkamlashtirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev, Sh. M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – B. 242–247.
2. Mirziyoyev, Sh. M. *Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari*. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – B. 189–194.
3. Rajabov, F. *O'zbek xalq cholg'ulari tarixi va ularning orkestrda qo'llanilishi*. – Toshkent: San'at, 2018. – B. 55–78.
4. To'xtasinov, M. *O'zbek xalq cholg'ulari orkestrining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2019. – B. 122–148.
5. Karimova, D. *Qashqar rubobi va uning zamonaviy talqini*. // *San'at va madaniyat*, №4, 2020. – B. 34–41.
6. Xo'jayev, O. *O'zbek xalq cholg'ularining ansambl va orkestrdagi uyg'unligi*. // *Musiqa merosi*, №2, 2017. – B. 19–33.
7. Rasulov, A. *Sharq cholg'ulari akustikasi va ularning o'ziga xos tovush tizimi*. – Samarqand: Registon, 2016. – B. 65–87.
8. Ismoilov, N. *O'zbek xalq cholg'ulari ijrochiligi maktabi*. – Toshkent: O'zbekiston milliy konservatoriyasi nashriyoti, 2019. – B. 90–120.